

אילת הראל-שלו ושיר דפנה-תקוע (2021). על ביטחון וחוסר ביטחון: הקרב הכפול של נשים לוחמות. חיפה: פרדס הוצאה לאור, 207 עמודים.

פרופ' אורן ברק

ספרן של פרופ' אילת הראל-שלו מאוניברסיטת בן-גוריון ופרופ' שיר דפנה-תקוע מהמכללה האקדמית אשקלון דן בנושא חשוב שטרם נחקר מספיק בישראל, אבל גם באופן כללי: נשים המשרתות כחיילות קרביות ותומכות לחימה. לפני שאתייחס לספר עצמו, ברצוני לשבח את שתי המחברות על פרסומו, וזאת משלושה טעמים: ראשית, על שהחליטו לפרסם את מחקרן החשוב והמעניין כספר, שהוא ז'אנר מושמץ במדעי החברה בישראל וזאת לעומת מאמרים בכתבי-עת מדעיים. כאשר קוראים בספר, המציג לא רק את הממצאים של שתי המחברות אלא גם את הגורמים והמניעים שלהן לכתבתו, כמו גם את הלבטים והחיבוטים שליוו אותן בתהליך זה, ברור עד כמה החלטה זו הייתה נכונה.

שנית, על כך שטרחו ופרסמו את ספרן לא רק באנגלית, השפה האקדמית הבינלאומית, אלא גם בעברית, וזאת על-מנת שהדברים יגיעו גם לידיעת הקוראות והקוראים בישראל. הלוואי שזו הייתה הנורמה בקרב החוקרים והחוקרות של הפוליטיקה ושל מדעי החברה בארץ. שלישי, משום שלא נרתעו מלעסוק בנושא רגיש מאוד, ולעתים אף מעורר מחלוקת, ועשו זאת מנקודת מבט מחדשת, מאתגרת וביקורתית.

כאמור, המחברות עוסקות בנשים ששירתו כחיילות קרביות ותומכות לחימה בצה"ל, ובכך הן מבקשות, לדבריהן, "לתת פנים לשחקניות מדינתיות אלימות" (ע' 39). הדבר נעשה דרך התמקדות בנרטיבים של השחקנים - או ליתר דיוק השחקניות - האלה. ואמנם, המקור העיקרי שעליהן הן נשענות בספר הוא עשרות ראיונות עומק שערכו עם נשים ששירתו בתפקידים קרביים ותומכי לחימה בצה"ל, דבר המאפשר לנשים אלה להשמיע את קולן.

מבחינה תיאורטית, המחברות מבקרות את הספרות הביקורתית בלימודי ביטחון ששמה לה למטרה לתת "קול" בעיקר ליחידים ויחידות, ולעתים גם לקבוצות, שאינן המדינה ואשר לעתים הם/ן הקורבן של אלימות המדינה. כפי שהן מציגות, ובצדק, בספרות הביקורתית בתחום הביטחון הדבר בא לידי ביטוי, מצד אחד, בעיסוק בביטחון אנושי (human security) ובסוגים נוספים של ביטחון מעבר לעיסוק בביטחון המדינה (או: "ביטחון לאומי"), ומצד אחר בהתמקדות בצורות שונות של התנגדות למדינה, לצבא ולמלחמה.

בניגוד לכך, המחברות סבורות כי החוקרות והחוקרים צריכים לעסוק גם בשחקנים בתוך המדינה, כולל "שחקנים מדינתיים אלימים" הפועלים במסגרתה ובשמה. זאת בשל החשיבות שיש, לדבריהן, ל"צירת ידע נרחב על אלימות, אלימות מדינתית ושחקנים מדינתיים אלימים, ובכלל זה גם על חלקן של נשים באלימות ועל נשים שהן שחקניות מדינתיות אלימות" (ע' 35).

ואולם בד בבד עם ההתמקדות של המחברות בשחקנים מדינתיים, כדי להעניק גם להם ולהן "פנים" ו"קול", הן מקפידות לתייג את השחקנים האלה כ"אלימים". כאן ראוי להעיר שאנו - חוקרות וחוקרים, אזרחיות ואזרחים - בדרך כלל לא מתייחסים אל המדינה כאל שחקן אלים (violent actor), אלא רואים אותו כזה המשתמש בכוח (force), רצוי "סביר", לאכיפת סמכותו. זאת לעומת שחקנים לא־מדינתיים (כמו ארגוני פשע, מיליציות, שודדיים, ארגוני טרור, ועוד), הזוכים באופן טבעי לתיוג "אלימים".

באמצעות התיוג של חיילות קרביות ותומכות לחימה כ"שחקנים מדינתיים אלימים" המחברות מערערות על דיכוטומיה זו, שהיא פרי הבניה חברתית המטשטשת את האלימות של המדינה ואף נותנת לה לגיטימציה, לעומת שחקנים אחרים שאינם לגיטימיים. בכך הן כמו אומרות לנו: שימו לב, המדינה היא אלימה, השחקנים (גברים ונשים) הפועלים במסגרתה ובשמה הם אלימים, והאלימות אינה רק אמצעי עבור השחקנים האלה אלא חלק ממהותם - הם "שחקנים מדינתיים אלימים".

בה בעת, הספר "מפרק את המושג 'שחקנים מדינתיים אלימים'", "מראה את השונות בעמדתיות שלהם", ו"בכך מערער על ההנחה שהמדינה היא יחידה אחת לכידה" (ע' 43). הספר גם מתייחס אל השחקנים, או השחקניות האלה, הן כשחקניות מדינתיות והן כשחקניות חברתיות, כלומר כאלה שרגלן האחת נטועה במדינה והשנייה נטועה בחברה, כאשר לעתים קיים פער בין שתי הזהויות הללו, למשל כאשר החיילות אינן מסכימות עם המדיניות שנוקטת המדינה.

ומה לגבי השחקניות עצמן, הנשים המשרתות כחיילות קרביות ותומכות הלחימה? לזכות המחברות עומדת העובדה כי הן אינן מתעלמות מן הצדדים הפחות נעימים, וניתן אף לומר הפחות הרואיים, של שירותן הצבאי של נשים אלו.

הכוונה בעיקר, אבל לא רק, לטראומות שחוו נשים אלה עקב פגיעה בהן, בחברותיהן ובחבריהן. זאת משום שלדברי המחברות, "הקשבה לחוויות הטראומטיות הללו וחשיפתן, והבנת המחיר שהמלחמה גובה, אפשר שישפיעו לבסוף על גישתן של האליטות הפוליטיות ועל החלטותיהן לפתור סכסוכים בדרכים אלימות" (ע' 94). ואכן, אם יש נימוק מוסרי־ערכי, לצד זה המחקרי, לעיסוק ב"שחקניות מדינתיות אלימות", הרי שזהו הנימוק. מדובר הרבה, כולל בישראל, על הצורך בשילוב נשים בצבא, כולל בתפקידים קרביים ותומכי לחימה. ואולם מה בדבר המחיר - הגופני והנפשי - ששילוב זה גובה מן הנשים עצמן?

כאן יש להעיר כי לא רק נשים המשרתות כחיילות קרביות ותומכות לחימה משלמות מחיר - בגוף ובנפש - עבור שירותן הצבאי, אלא גם נשים אחרות בתפקידים לא־קרביים ("ג'ובניקות")¹ גובה, לעתים, מחיר לא מבוטל.

ההערה האחרונה שלי בנוגע לספר נוגעת לאופי העימותים שבהם משתתפות החיילות הקרביות ותומכות הלחימה, וכיצד הוא משפיע עליהן ועל התפיסות שלהן. חשוב לציין כי שלא כמו בעשורים הראשונים לקיומה, שבהן ישראל וצבאה השתתפו בעיקר במלחמות בין מדינות, כיום הם מעורבים בעיקר בעימותים צבאיים מוגבלים ("סבבי לחימה") מול שחקנים לא־מדינתיים אלימים (בעיקר הארגונים החמושים הפלסטיניים וארגון חזבאללה בלבנון), ולעתים גם מול מדינות רחוקות (בעיקר איראן) במסגרת מה שמכונה מב"ם (המערכה בין המלחמות). המדובר בעימותים המתנהלים בגבולות הפורמליים והלא־פורמליים של המדינה, שהולכים ונעשים מבוצרים מול מה שראש הממשלה בנימין נתניהו כינה "חיות הטרף" שמסביב, אך גם הרחק מגבולותיה. אחד המאפיינים של העימותים האלה הוא שאין בהם הכרעה ברורה לצד זה או אחר, ולכל היותר מדובר על "ניצחון בנקודות"².

אני מבקש להציע כי אופי העימותים האלה, שבהם הצד השני מרוחק יותר מבעימותי העבר, יכול גם הוא להסביר מדוע המרואיינות בספר נטו להתמקד בצד שלהן ובסבלותיו, ולא בסבל של הצד האחר. המחברות כותבות (ע' 98):

כמו במחקרים קודמים שעסקו במציאות של אימים ביטחוניים וסכסוכים עיקשים... הלוחמות התמקדו בעיקר בטרואמות של הצד שלהן בסכסוך, ואילו הטרואומה של "אחרים" נשארה במידה רבה מחוץ לעלילה העיקרית של הנרטיב שלהן. אף על פי שהיו בלוחמות גם כאלה שהביעו דאגה מההרס שנגרם לצד השני, הביעו אמפתיה כלפי מי שנטען שהם אויביה של ישראל, וחלקן אף ביקרו את מדיניות הממשלה, בנרטיבים שלהן על טראומת הקרב הן נטו להתרכז בפציעות של החיילים של הצד הישראלי.

ייתכן מאוד כי האסטרטגיה הצבאית הישראלית, שבה המרכיב ההגנתי מתחזק, בעשורים האחרונים, על חשבון המרכיב ההתקפי,³ משפיעה אף היא על התפיסה של "השחקנים המדינתיים האלימים", ובמקרה זה, החיילות הקרביות ותומכות הלחימה, שעבורן הצד השני

¹ Oren Barak and Daphne Inbar, "Revenge of the Jobniks'? Soldier Representation and Resistance in Contemporary Israeli Popular Culture," *British Journal of Middle Eastern Studies*, 2020, at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13530194.2020.1788921>

² Oren Barak, Amit Sheniak and Assaf Shapira, "The Shift to Defence in Israel's Hybrid Military Strategy," *Journal of Strategic Studies*, 2020, at: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01402390.2020.1770090>

³ Ibid.

הוא רחוק מן העין ולכן גם רחוק מהלב. ביטוי לכך ניתן למצוא בדבריה המעניינים של החיילת רוזה (שם בדוי) המצוטטים בספר (ע' 146):

לא מאמנים אותך לחשוב שהטילים שאתה מפעיל עלולים לגרום לנזק עצום או לחשוב על מי אתה יורה [...] אתה לא יודע על מי או למה אתה יורה, אתה יודע לאן ומתי, אתה יורה בפקודה. פתאום, אחרי השחרור, נחתה עליי ההבנה שמדובר כאן בחיי אדם והיממה אותי. יחד עם זאת, אני תומכת לגמרי בהגנה מלאה במדינה ובגבולות המדינה כי אחרת לא נהיה פה. גם ראיתי שהמבצעים מתוכננים היטב ושהמערכת מנסה לא לסכן אזרחים חפים מפשע; זה עוזר לי לקבל את מה שעשיתי אז, ולקבל את הפקודות שנתתי לחיילים שלי. אני מאמינה בצבא. הפוליטיקה היא מעבר לזה [...] פוליטיקה זה רע; יש צה"ל, ויש פוליטיקה.

מה שבולט בדברים האלה הוא האופי הלא-פוליטי כביכול, של פעולות הצבא ("יש צה"ל, ויש פוליטיקה"), אך זה כבר נושא לדיון אחר.